

Марыя Лаппо,
БДУ, Мінск

МЕСЦА ГІСТАРЫЧНЫХ РАМАНАЎ У. КАРАТКЕВІЧА І Р. ІВАНЫЧУКА Ў КАНТЭКСЦЕ БЕЛАРУСКАЙ І ЎКРАЇНСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬНЫХ ЛІТАРАТУР

Гістарычны раман як літаратурны жанр узнік у Еўропе ў XVIII ст. Яго з'яўленне было цесна звязана з падзеямі Французскай рэвалюцыі 1789–1799 гг., нацыянальна-вызваленчага руху і пераменамі ў сацыяльным жыцці, якія разбурылі чалавечае ўяўленне пра гісторыю як проста пра змену падзеяў, падвялі людзей да разумення паняцця гістарызму. Калі для раманістаў XVII ст. гісторыя была сінонімам даўніх і слаўных дзеянняў персанажаў каралеўскага і арыстакратычнага рангу, то к канцу XVIII ст. адбываецца трансфармацыя гэтага паняцця: гісторыя страчвае прэстыж замкнёнага і ацэненага цэлага, нарматыўнай рэальнасці, далёкага і эмблематычнага мінулага і ператвараецца ў галіну, адкрытую для розных сюжэтных і змястоўных тлумачэнняў.

В. Скот, які запачаткаваў дасканалы гістарычны раман і даў выбітныя ўзоры названага жанру, упершыню раскрыў нацыянальную своеасаблівасць у гістарычным развіцці дзяржавы (Шатландыі і Англіі).

Ва ўсходніх славян фарміраванне грамадзянскага нацыяналізму і, адпаведна, звязанае з ім узнікненне гістарычнага рамана мела свае асаблівасці. Да XX ст. беларусы і ўкраінцы не мелі ўласнай дзяржаўнасці, таму іх самасвядомасць доўгі час існавала пераважна на этнічным узроўні. Гістарычны раман як жанр стаў вядомы абодвум народам на паўстагоддзя пазней, чым у Заходняй Еўропе.

Украінская даследчыца А. Пападзінец піша, што творчая рэцэпцыя В. Скота ва ўкраінскай літаратуры (пераклады на ўкраінскую мову) пачалася з 30-х гг. XIX ст. і была звязана з развіццём ва ўкраінскай літаратуры рамантызму, цікаўнасцю да нацыянальнага мінулага, пошукамі новых формаў мастацкага адлюстравання рэчаіснасці [5, с. 7]. У 20-я гг. XX ст. ва ўкраінскім літаратуразнаўстве з'явіліся артыкулы, прысвечаныя В. Скоту, у 70-я гг. XX ст. – грунтоўныя навуковыя даследаванні. Першы ўкраінскі гістарычны раман «Чорная рада» быў напісаны П. Кулішом пад уплывам творчасці В. Скота ў 1846 годзе.

Фарміраванне гістарычнага рамана ў Беларусі пачынаецца на стагоддзе пазней. У першай палове XX ст. элементы гістарычнага рамана прасочваюцца ў творах М. Гарэцкага («Віленскія камунары»),

«Камароўская хроніка»), К. Чорнага (які меў задуму «*нарываваць у мастацкіх вобразах гісторыю беларускага народа ад знішчэння панишчыны і да нашых дзён*» [6, с. 287], з'яўляюцца таксама незавершаныя спробы апрацаваць гістарычны матэрыял рэпрэсаваных Б. Мікуліча («Адвечнае») і Я. Дылы («На шляху з варягаў в грэкі»). Але напоўніцу гістарычны раманы фарміруецца толькі ў 60-я гг. XX ст. і звязваецца з творчасцю У. Караткевіча, які стаў першым у беларускай літаратуры, хто творча засвоіў спадчыну В. Скота. У гэтым сэнсе заўважная нераўнамернасць у развіцці беларускай і ўкраінскай літаратур, якая, натуральна, мела сувязь з той гісторыка-палітычнай акалічнасцю, што беларускі грамадзянскі нацыяналізм адбыўся адным з апошніх ва Ўсходняй Еўропе.

Акрамя таго, што ва ўкраінскай літаратуры ўжо існавала свая запаткаваная ў XIX ст. традыцыя гістарычнага рамана (П. Куліш, М. Старыцкі), істотнае адрозненне паміж развіццём гістарычнага рамана ў Беларусі і Украіне палягае ў тым, што ў 70-я гг. XX ст. адразу некалькі ўкраінскіх пісьменнікаў працавалі над гістарычнымі раманамі («Пераяслаўская рада» Н. Рыбака, «Клакатыла Украіна» П. Панча), у той час як у Беларусі да названага жанру звярнуўся толькі У. Караткевіч.

У. Караткевіч не мог не зведаць уплыву ўкраінскай літаратуры, бо не толькі быў добра ў ёй абазнаны, але і меў непасрэдныя кантакты з украінскімі пісьменнікамі. Агульнавядома пра творчыя стасункі з украінскім празаікам Р. Іванычуком. Пісьменнікаў звязвала сяброўства і пэўная агульнасць поглядаў на літаратуру. У «Маім рэвіеме» Р. Іванычук адзначаў: «Для мяне, гістарычнага раманаіста, Караткевіч заўсёды быў узорам майстра, які ўмела валодаў і чэсна распараджаўся гістарычным матэрыялам, не раўнуючы як добры гаспадар набытай у поце чала маёмасцю; пад уплывам Караткевічавага рамана «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» я напісаў ці не самы ўдалы свой твор «Манускрыпт з вуліцы Рускай», пакарыстаўшыся мастацкімі рэцэптамі беларускага пабраціма» [3, с. 16].

Варта адзначыць, што ўкраінскія гістарычныя раманы XX ст. значна адрозніваліся ад украінскіх гістарычных раманаў XIX ст., якія часта мелі апалагетычны ці ілюстратыўны характар. Гістарычныя творы, якія з'явіліся ва ўкраінскай і беларускай літаратурах у 60-70-я гг. XX ст., ставілі перад сабой больш складаныя мастацкія задачы – яны апісвалі гісторыю, якая ў нечым нагадвала сучаснасць. Украінскі даследчык М. Слабашпіцкі адзначае, што ў дачыненні да гэтых твораў у крытыцы нават узнікла асаблівае азначэнне – «гісторыка-сучасныя творы» [4, с. 19]. Пра тое, якімі бачыліся задачы гістарычнага рамана пісьменнікі-«шасцідзясятнікі», найлепш сказаў сам Р. Іванычук у

адным з інтэрв'ю: «Скажам, калі я працаваў над сваім раманам «Манускрыпт з вуліцы Рускай» пра інвазію езуіцкага ордэна ва Львоў, за аналагічную тэму, але ўжо асвятляючы яе ў мадэрным ключы, узяўся Валерый Шаўчук (раман «Мор»). Паралельна наш беларускі калега Уладзімір Караткевіч піша «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» пра інвазію езуіцкага ордэна ў Беларусь. Звычайна, сам езуіцкі ордэн XV-XVI стст. важыў для ўсіх нас пастолькі-паколькі. Куды больш значным было з яго дапамогай паказаць сутнасць іншай езуіцкай ідэалогіі – камуністычнай. І выходзіць, раз трое пісьменнікаў, незалежна адзін ад аднаго, напісалі раманы, у які ўкладалі той самы падтэкст, – таго вымагаў час. Жывучы ў фальсіфікаванай гісторыі і маючы фальсіфікаваную гісторыю, менавіта ў падтэксце людзі шукалі праўды» [4, с. 289-290].

Такім чынам, наватарства, напрыклад, гістарычных раманаў «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» У. Караткевіча і «Манускрыпт з вуліцы Рускай» Р. Іванычука для беларускай і ўкраінскай літаратур палягала не толькі ў тым, што яны ўзнаўлялі падзеі першай паловы XVI ст. і тым самым як бы «звязвалі» прадстаўнікоў сённяшняй эпохі са сваімі далёкімі продкамі, фарміравалі гістарычную памяць, але і ў тым, што гэтыя былі раманы «з вялікім сэнсам для сённяшняга дня» [3, с. 164], творы, на якія пэўным чынам праецыравалася сучаснасць.

Абодва пісьменнікі засяроджвалі ўвагу на гісторыі як на сродку паслядоўнага канструявання нацыянальнага міфа, без якога не магла адбыцца нацыя. Адна з уласцівасцяў літаратурных тэкстаў – іх патэнцыйная здольнасць служыць праграмай паводзінаў, падахвочваць чытача да жыццэбудаўніцтва па зададзеных літаратурай крытэрыях. У гэтым сэнсе У. Караткевіч і Р. Іванычук выконвалі «вальтэрска-таўскую» місію.

В. Скот аднавіў гістарычную памяць і адкрыў Шатландыю для ўсяго свету і ў першую чаргу – для Англіі. Дагэтуль у Англіі шатландскай гісторыяй амаль не цікавіліся, лічачы горцаў «дзікімі». Творы В. Скота, што з'явіліся адразу пасля напалеонаўскіх войнаў, у часе якіх шатландскія стралкі займелі сабе славу пры Ватэрлоо, прымусілі адукаваныя колы Вялікабрытаніі змяніць сваё стаўленне да Шатландыі. Посткаланіяльнае становішча БССР і УССР у дачыненні да РСФСР мела пэўнае падабенства са становішчам Шатландыі ў дачыненні да Англіі (у 1707 г. Шатландыя і Англія заключылі сумесную унію, у выніку падпісання якой Шатландыя зазнала пэўны ўціск сваіх інтарэсаў). У. Караткевіч, які, думаецца, добра ўяўляў значэнне творчасці В. Скота для шатландцаў, адзначаў: «мне б вельмі хацелася, каб людзі раптам адкрылі мора паэзіі ў беларускай гісторыі, як калісьці адкрылі ў шатландскай» [2, с. 600].

Калі казаць пра рэакцыю грамадскасці на творы У. Караткевіча і Р. Іванычука ў 60-70-я гг., то абодва пісьменнікі, з аднаго боку, патрапілі ў хвалю «адлігі», дзякуючы чаму змаглі друкавацца і працаваць у патрэбным кірунку, з другога боку, апынуліся пад прыцэлам ідэалагічнай крытыкі і цэнзуры, якая дакарала літаратараў у «непраўдзівасці» паказу сацыяльнага жыцця. Аматараў гістарычнага жанру папракалі ў тым, што яны не хочуць адлюстроўваць жыццё з дакладных марксісцкіх пазіцый, а з нацыяналістычнай настальгіяй звяртаюцца да мінуўшчыны.

Гаворачы пра месца, якое занялі гістарычныя раманы У. Караткевіча і Р. Іванычука ў кантэксце нацыянальных літаратур, можна адзначыць наступныя асаблівасці:

1) У. Караткевіч фактычна запачаткаваў традыцыю гістарычнага рамана ў беларускай літаратуры, у той час як Р. Іванычук працаваў у жанры, які, па-першае, ужо меў устойлівую традыцыю ва ўкраінскай літаратуры (П. Куліш, М. Старыцкі), а па-другое, у 70-я гг. XX ст. быў шырока прадстаўлены ў творчасці іншых украінскіх пісьменнікаў (Н. Рыбак, П. Панч);

2) звышзадачы гістарычных твораў абодвух пісьменнікаў – паслядоўнае канструяванне нацыянальнага міфа, а таксама асэнсаванне ўзаемадачыненняў народа і ўлады не толькі ў мінулым, але і на час стварэння раманаў – у 60-я гг. XX ст.

Літаратура

1. Іванычук, Р. Мой рэквіем / Р. Іванычук // Літ. і маст. – 1988. – 21 кастр. – С. 16.
2. Караткевіч, У. Выбраныя творы / Уладзімір Караткевіч; уклад., прадм., камент. А. Вераб'я. – Мінск: Бел. кніга збор, 2005. – 672 с.
3. Лісты Уладзіміра Караткевіча да Рамана Іванычука // Полымя. – 1988. – № 12. – С. 157–165.
4. Меч і мысль: творчість Романа Іванчука у нацiональных вимiрах української культури: Збiрник наукових праць. – Львiв-Ужгород: Гражда, 2009. – 336 с.
5. Попадинець, О. О. Историчний роман Вальтера Скотта та Михайла Старицького: рецепция, типология: автореф. дисс. ... канд. фiл. наук: 10.01.05 / О. О. Попадинець. – Тернопiль, 2009. – 24 с.
6. Чорны, К. Публіцыстыка, крытычныя артыкулы, дзённік, летапіс жыцця і творчасці / К. Чорны // Збор твораў: у 8 т. / К. Чорны. – Т. 8. – Мінск: Маст. літ., 1975. – 616 с.